

Premonstráti v Plzni

Smetanova básnická tvorba

In: Jindřich Bečvář (author); Martina Bečvářová (author): Premonstráti v Plzni. III. Josef František Smetana, vlastenec a rebel. (Czech). Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2024. pp. 1097–[1124].

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/405452>

Terms of use:

© Bečvář, Jindřich

© Bečvářová, Martina

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

Smetanova básnická tvorba

Josef František Smetana skládal básně pravděpodobně již od svého vysokoškolského studia, jak uvedl Hugo Jan Nepomuk Karlík ve svých nedokončených vzpomínkách. Básně tedy Smetana sepisoval patrně po celý život, doba a osobní situace ho k tomu někdy méně, někdy více motivovaly. Od čtyřicátých let si básně zachycoval v zápisnicích. Sedm těchto zápisníků je uloženo ve fondu [SJ]. Ze Smetanových prvotin se v archivech nepodařilo nic dohledat, všechno patrně odvál čas.

1. Archivní materiály

Smetanovy básně se dochovaly v rukopisných verzích a v prepisech. Nyní jsou uloženy v archivech, zejména ve fondu [SJ]. Většina básní je zapsána v malých sešitcích poeticky nadepsaných *Pomněnky*:¹

Pomněnky I. a II. (1 sešit, dokument č. 5938-83/26 ve fondu [SJ]),
Pomněnky 1 až 11 (11 sešitů, dokument č. 5934-83/22 ve fondu [SJ]),
Pomněnky 1., 2., 3. (3 sešity, dokument č. 5929-83/17 ve fondu [SJ]).

Tyto sešity vznikly patrně jako opisy básní, které jsou zapsány na 230 volných listech či dvoulistech ve svazku

Opisy Smetanových básní (dokument č. 5943-83/31 ve fondu [SJ]).

Básně na těchto listech jsou psány třemi až čtyřmi různými rukopisy, nejsou číslovány. Některé snad vznikly v době Smetanovy slepoty, kdy své básně diktoval svému synovi Aloisovi Rückaufovi, žáku Františku Hromadníkovi (nar. 1829), pozdějšímu faráři v Liberku, a patrně i několika dalším přátelům nebo žákům. Některé listy jsou promaštěné, ušpiněné, otrhané či jinak poškozené. Jsou na nich nejrůznější opravy, škrty, vpisky a doplňující vysvětlení. Na okrajích jsou vepsány pozdější poznámky, které odkazují na kultivovaný prepis

¹ Ve Smetanově době užívala řada literátů s oblibou v názvech svých děl (básnických nebo povídkových sbírek) názvy květin. Uvedme několik příkladů: *pomněnky* (František Karel Drahoňovský, Josef Vlastimil Kamarýt, Václav Svatopluk Štulc, Josef Kajetán Tyl, František Ladislav Čelakovský), *fialky* (Antonín Jaroslav Puchmajer), *konvalinky* (Jan Jindřich Marek, Jan Václav Rozum), *jiřinky* (Karel Sabina, Josef Gabriel Ambrož), *růžičky* (Václav Edvard Krátký), *poupátka* (František Doucha), *violky* (František Antonín Zeman), *chudobky* (Jaromír Březanovský) a *zvoněčky* (František Alois Hora). Květinové názvy byly oblíbené i ve druhé polovině 19. století (Vítězslav Hálek, Václav Beneš Třebízský, Vendelín Josef Krýsa, Antonín Morávek, Svatopluk Čech a další).

té které básně v některém sešitu *Pomněnek*. Jsou tam i poznámky o typu básně (alegorie, bajka, elegie, epos, dumka, hymna, legenda, óda, píseň, náboženská píseň, romance, satira, vypravování, fejeton, didaktika, fyzika), které pravděpodobně vznikly, když byl výbor Smetanových básní připravován k vydání.

Opisy Smetanových básní obsahuje i složka

P. Fr. Hromadník: Opis básní J. Fr. Smetany

(13 sešitů, dokument č. 5935-83/23 ve fondu [SJ]).

Vznikla díky aktivitě pátera Františka Hromadníka, který později pořídil několik opisů básní, asi v souvislosti s přípravami na vydání Smetanova básnického díla.

Ze Smetanovy pozůstalosti se dochoval

Sešit věnovaný mlynáři Františku Pecháčkovi

(dokument č. 34 267-83/52 ve fondu [SJ]).

Tento sešit, krasopisně popsaný a ve slavnostní úpravě, věnoval Smetana svému příteli Františku Pecháčkovi, plzeňskému mlynáři a členu stolní společnosti *U Bílé růže*. Pecháček byl vlastenec a revolucionář, byl aktivním členem plzeňské *Slovanské lípy* a od roku 1860 členem plzeňské městské rady. Sešitek má 33 listů, popsáno je jen 28 listů. Obsahuje Smetanovy básně *Obležení Plzně roku 1434* (s. 1v až 13r) z roku 1856, *Loučení* (s. 14v až 21v), *Osel a sup*, *Bájka* (s. 21r až 24r) a *Mongolské obrázky* (část 1–2, s. 25v až 28r), které složil roku 1852. Všechny zde zachycené básně vyšly tiskem až po Smetanově smrti.

Ve fondu [SJ] jsou ještě dva soubory opisů několika Smetanových básní:

Z pozůstalosti H. Karlíka (dokument č. 5925-83/13 ve fondu [SJ]),

Z pozůstalosti F. J. Vacka (dokument č. 5944-83/32 ve fondu [SJ]).

První soubor (48 listů) obsahuje několik Smetanových básní z roku 1854. Druhý obsahuje opisy, který pořídil páter Jakub Sponar (1849–1910), českobudějovický kanovník, z pozůstalosti pátera Františka Jaroslava Vacka Kamenického.²

Jednotlivé Smetanovy básně jsou roztroušeny i v dalších samostatných dokumentech fondu [SJ].

Prokazatelně Smetanovou rukou jsou psány texty v poškozeném sešitě (22 listů), dnes označovaném jako

Sešit úryvků i celých básní tužkou v slepotě psaných

(dokument č. 5928-83/16 ve fondu [SJ]).

² František Jaroslav Vacek Kamenický (1806–1869) vystudoval gymnázium v Jindřichově Hradci a biskupský bohoslovecký seminář v Českých Budějovicích. Prošel několika farami v západních Čechách, nakonec zakotvil jako děkan v Blovicích. Překládal z polštiny, italštiny, němčiny a angličtiny. Písne, které skládal, byly oblíbené, některé dokonce zlidověly, např. *U panského dvora*.

Básně zde byly zapisovány tužkou, velkým téměř nečitelným a neúhledným písmem. Obsahují řadu škrťů jednotlivých slov i celých slok, přepisovaných oprav a zlomků textů. Některé stránky byly vygumované a znovu popsány. Dokládají urputný Smetanův boj s postupující slepotou, jeho snahu vyrovnat se s tímto hendikepem, zaznamenávat okamžité nápady a inspirace. Jejich četba je obtížná a velmi dojemná.

Ve Smetanově pozůstalosti se ve fondu [SJ] nacházejí některé básně i v několika opisech, někdy i v mírně pozměněných verzích. Další básně, v nepatrném počtu, jsou ještě ve fondech [PT], [JFS] a [JP].

Lze oprávněně předpokládat, že se nezachovaly všechny básně, které Smetana sepsal. Některé složky ve fondu [SJ] nesou stopy po chybějících listech. Jen zhruba polovina básní vyšla tiskem, některé však opakovaně.

Zdůrazněme, že sešity nazvané *Pomněnky* a další opisy básní nejsou zaneseny do *Seznamu Smetanových rukopisů*, neboť nebyly psány Smetanovou rukou a dnes již nelze s jistotou rozhodnout, kdo a kdy je zapsal, resp. které verze jsou původní a které byly během let upravovány a pozměňovány. Výše uvedené informace o opisech byly převzaty z archivních popisů jednotlivých dokumentů, které patrně vznikly na základě informací, jež poskytli zejména Hynek Schiebl a jeho syn Jaroslav, kteří původně Smetanovu rukopisnou pozůstalost vlastnili.

Šíření Smetanových básní za jeho života i po jeho smrti dokazují opisy některých jeho básní, které se časem objevily. Jak již bylo uvedeno, Smetanovy básně, které vlastnil František Jaroslav Vacek Kamenický, opsal a do Plzně zaslal Jakub Sponar, když se dozvěděl, že profesoři Jelínek a Pečenka plánují Smetanovy básně vydat. Domníval se, že Vackova pozůstalost může obsahovat nějaké neznámé Smetanovy básně. Na tři dvoulisty a jeden list přepsal tyto básně: *Fr. Vackovi-Kamenickému, Hádanky pro přírodovědce 1–10, Otče náš!, Brzy přijdu k Markovi, Laokoon, Památce Fr. Šmídla († v Karlovarech), Odkud nenávidět k nám, Slavíci a vrabci, Stížnost Slávy, Prosba, Dva hroby, Sen vězně, Světla, Muška, Hvězdář, Osel, Zvěřinec, Pes, Váha Německa ve východní otázce, Filipu Čermákovi a Karlu Vinařickému*.³ Všechny tyto básně však byly Pečenkovi dostupné, byly totiž obsaženy ve Smetanových *Pomněnkách* nebo *Zápisnících*, resp. vyšly po Smetanově smrti tiskem.

Není jasné, zda podobným způsobem nevznikl svazek listů vedený v archivu pod názvem *Básně z r. 1854*. Středošolský profesor František Hirsch, který se zajímal o Smetanovy básně a jeho historické studie, tento svazek 20. listopadu 1898 daroval *Historickému muzeu Plzně*. Na přebalu je poznamenáno, že Smetanovy verše patrně zapsal jeho přítel Hugo Jan Nepomuk Karlík. Není jasné, zda se tak stalo na Smetanovo přání, aby se básně mohly dostat k jeho přátelům, nebo zda je zapsal podle diktátu slepého Smetany, aby byly uchovány pro budoucnost. Na 18 listech⁴ jsou básně *Otče náš, Brzy půjdu k Markovi, Laokoon 1854 Krukanice (Památce F. Schmiedla v Karlových varech 854)*,

³ Dokument č. 5944-83/32 ve fondu [SJ].

⁴ Popsáno je jen 16 listů, a to se značnými mezerami, přičemž číslování stránek je chybné.

*Sosna, Odkud nenávisť proti Slovanům?, Námluvy, Sen vězně, Hvězdář, Světlo, Moucha, Osel, Zvěřinec, Pes, Fr. Wacků, Karlovi Vinařickému, Na válku ruskou, Oprava, ..., Jednou čtyři hafani.*⁵

Obdobný původ měl možná přepis Smetanovy básně *Pařížské konference*. Tři vzorně napsané stránky mají v závěru poznámku *Bašeň složena od Profesora Smetani w času sve temnosti a diktovana jednomu ze swých posluchaču.*⁶

Podobný charakter mohla mít i složka *Básně* obsahující na dvou dvoulistech krasopisně přepsané básně [*Ona zas: Slyš zvuky*], *Klenotník víly*, *Moje vlast a Moje žití.*⁷

2. Oslavné ódy

O oslavných ódách, které Smetana napsal víceméně z povinnosti a „na objednávku“ a které vyšly tiskem v letech 1832 až 1838,⁸ jsme se již zmínili v jedné z předchozích kapitol. Smetana si na nich nezakládal jako jeho starší kolega a přítel Josef Vojtěch Sedláček. Ódy oslavující panovníka, šlechtu a nadřizené – až na těchto několik málo výjimek – nepublikoval.

K výše zmíněným publikovaným ódám přiřadíme nyní některé nepublikované oslavné básně, které Smetana vytvořil, patrně víceméně rovněž z povinnosti, snad i jako podporu českých divadelních představení.

Roku 1839 sepsal krátkou oslavnou báseň, která byla přednesena jako *Proslow k diwadlu českému u přjtomnosti G. K. M. Arcibiskupa Šrenka z Nočingu w Plzni 1839.*⁹ O rok později sepsal *Proslow k diwadlu českému w Plzni dne 22. dubna 1840 ke cti Geho Majestátnosti Cjsarské*, kterým bylo zahájeno slavnostní představení pořádané na počest narozenin císaře Ferdinanda I.¹⁰

Arcivévoda Štěpán František Viktor Habsbursko-Lotrinský (1817–1867) navštívil Plzeň 4. srpna 1841 během rozsáhlé cesty po monarchii a německých zemích.¹¹ Smetana pro tuto příležitost složil oslavnou *Pjseň ku přigítj*

⁵ Dokument č. 5925-83/13 ve fondu [SJ].

⁶ Dokument č. 6470-83/45 ve fondu [SJ].

⁷ Dokument č. 5923-83/11 ve fondu [SJ].

⁸ Viz [Y-1], [Y-10], [Y-13] a [Y-16].

⁹ Báseň je obsažena ve Smetanově *Zápisníku*, který je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14, viz s. 6–7.

Jednalo se o přivítání arcibiskupa Aloise Josefa barona Schrenka z Notzingu (1802–1849), který se roku 1838 stal pražským arcibiskupem a ve dnech 11. až 14. června 1839 vykonal kanovnickou generální vizitaci Plzně. Průběh vizitační návštěvy je popsán v [Hr], s. 405–406.

¹⁰ *Zápisník*, tamtéž, s. 3–5. Torza dvou Smetanových oslavných básní spjatých s nástupem císaře Ferdinanda I. roku 1835 jsou ve fondu [SJ] v malém modrém sešitku, který nemá přidělené inventární číslo.

¹¹ V letech 1843 až 1847 zastával post místodržitele Čech, v letech 1847 až 1848 byl uherským palatinem. Roku 1848 předal císaři Ferdinandovi I. požadavky *Ríšského sněmu*, které volaly po reformě a větší samostatnosti Uherska. Po pádu revoluce byl v nemilosti a žil v ústraní na svém panství v Schaumburgu, kde se věnoval geologii a mineralogii.

*G. C. W. Arcivévodovy Štěpána.*¹² V Plzni byl slavnostně přivítán, na jeho počest byl připraven dokonce tzv. bengálský oheň.

Nejvyšší purkrabí Karel hrabě Chotek z Chotkova a Vojnína slavil 30. listopadu 1842 čtyřicet let od uvedení do funkce. Plzeňský magistrát se usnesl, že tento den založí nadaci a připraví velké oslavy.¹³ Smetana pro tuto příležitost složil báseň *Ku 40^{leté} oslavě P. T. Hraběte Chotka Neyvyššího purkrabí. 30. prosince 1842 (Prolog w diwadle Plzeňském).*¹⁴

Návštěvu Amálie kněžny Fürstenbergové, velkovévodkyně Bádenské, v Mariánských Lázních dne 8. července 1834 oslavuje báseň, jejíž koncept je uložen ve složce [Ch-20]. Již jsme se o něm zmiňovali v partii věnované Smetanovým lázeňským pobytům. Připomeňme, že Smetanovo autorství není prokazatelné.

Je třeba zdůraznit, že se Smetana nesnažil tyto své ódy publikovat, a to ani v novinách, ani jako samostatný tisk. V tomto směru se výrazně lišil od Josefa Vojtěcha Sedláčka, který své oslavné ódy s chutí zveřejňoval v novinách a mnohdy ještě vydával jako samostatný tisk.

3. Básně motivované rodinou

Dochovaly se jen čtyři básně, které Smetana sepsal pro své příbuzné, resp. na jejich počest. Všechny se vyznačují mimořádně hlubokým niterným smutkem. O básni *Loučení*, kterou sepsal patrně po smrti matky, jsme se již zmínili v kapitole pojednávající o Smetanových aktivitách v třicátých letech.

Pravděpodobně v roce 1854, v době slepoty, sepsal Smetana tesknou osobní vzpomínku *Památce otce mého* ([Y-70], s. 49–52). Prvních pět slok zní:

*V této tiché noční době / nechať přiblížím se k tobě / otče můj!
Ať si tobě postěžuji / a na krutý požaluji / osud svůj.*

*Proč jsi nás tak příliš záhy / před poznáním světa dráhy / opustil?
Stromky sotva vysázené / proti větrům nechráněné / ostavil?*

*Ty bys mne byl doma choval / umu svému vyučoval / v zahradě,
jak jsem mezi kvítím vzrůstal / byl bych vždycky věren zůstal / přírodě.*

*Byl bych s tebou na štěpnici / v skleníku a ve květnici / pracoval,
a tak v soukromnosti šťastné / tělo zdravé, oči jasné / zachoval.*

¹² *Zápisník*, tamtéž, s. 19–20.

Pod názvem *Plesy Plzně u přítomnosti J. C. V. Arcivévodovy Štěpána dne 4. srpna 1841* byla otištěna v [Hr], s. 431, avšak bez uvedení autora. Na téže straně je popis arcivévodovy návštěvy Plzně.

¹³ O nadaci, veřejné sbírce v její prospěch a oslavách viz [Hr], s. 435–439. Na s. 438–439 je otištěna oslavná německá báseň, kterou na Chotkovu počest složil Gustav Beer, Smetanův gymnaziální kolega.

¹⁴ *Zápisník*, tamtéž, s. 35–37. Viz též [Hr], s. 438–439.

*Ať bych neměl přeúčených / školním prachem zanesených / známostí,
měl bych srdce spokojené / a neznámou netrápené / žádostí.*

V dalších slokách Smetana vyjádřil svůj obdiv k přírodě, jejím krásám a k práci obyčejného venkovského člověka. Porovnával prostý život svého otce a svůj život učenice odtrženého od přírody. Svoji rekapitulaci zakončil takto:

*Otče drahý, na tvém hrobě / stane duch můj v této době / v žalosti,
až se nad ním s tebou spojí / v blažené se upokojí / věčnosti.*

Smetana měl velmi dobrý vztah se starší sestrou Johanou. Starala se o něho v dětství, když chodili do Třebešova do školy, pomáhala mu, když zemřel jejich otec. Smetana jí věnoval báseň *Návštěva*, kterou sepsal v čase hluboké deprese, pravděpodobně v době slepoty nebo jednoho z těžkých zápalů plic, v době, když byla již více než dvě desetiletí po smrti.

Johanka, jak sestru nazýval, se mu zjevila a kývala na něho, aby ji následoval. Smetana stručně popsal jejich vztah, bolesti a strasti života, kterými prošli, a zdůrazňoval, že ji bude brzy následovat.¹⁵ První dvě sloky básně zní:

*O já vidím, vidím jasně, / o jak libě, o jak krásně,
ano, tys to, sestro má / má Johanko přemilá!
Přicházíš mne navštívit, / ve vězení potěšit?
pojď, ach pojď jen ke mne blíže, / ať se srdce spadne tíže,
ve tvém věrném objetí / smutek rychle odletí.*

Báseň zůstala v rukopise, nikdy nebyla publikována.

Podobný osud měla i báseň *Nejdražší Otče!*¹⁶ Snad ji Smetana sepsal pro sestru Marii, která ho obětavě ošetřovala v době jeho nemoci. Ocitujme celou tuto báseň, která není srozumitelná. Jedná se o zvláštní přání spjaté s otcem, sestrou a novým rokem.

*Vše dnes přeje štěstí nezkalené / A co já Ti Otče přáti mám? –
O bys mohl v toto přeplněné / Srdce, nahlédnouti sám.

Pak bys věděl, jakou upřímností / Tě Tvá dcera vřele miluje,
Jak jen svatá vděčnost s oddaností, / V jejím srdci outlém bytuje!

Doprovázej tedy vždycky Tebe / Spokojenost blahá na zemi,
A Tvou stezku, dobrotivé nebe / Milostivě rač pošít růžemi.

Nový rok Ti nové přines slasti, / Kdykoliv se šťastné vrátí zas,
Daleko ať prchnou všechny starosti, / A jen blahost, cítíš v každý čas.*

¹⁵ Viz dokumenty č. 5929-83/17b, 5935-83/22, 5934-83/23 a 5943-83/31 ve fondu [SJ].

¹⁶ Viz dokument č. 34.266-83/51 ve fondu [SJ].

*Tak i já se vynasnažím denně / Cností rozmnožiti radost Tvou,
Abys žil jen vždycky spokojeně, / Mně pak neodvrátil lásku svou!*

Není jasné, při jaké příležitosti Smetana tuto báseň složil. Není součástí jeho *Pomněnek* ani opisů pořizovaných jeho žáky či přáteli. Do jeho pozůstalosti se dostala patrně později.¹⁷ Je zapsána krasopisným velkým písmem na jedné straně jednoho listu, na jehož horním a dolním okraji je tužkou odlišným rukopisem připsáno *Pro sestru Marii a Rukopis a skladba prof. J. F. Smetany*.

4. Básně věnované přátelům, vlastencům a učencům

Oslavné básně psal Smetana raději pro své rodinné příslušníky, dlouholeté přátele a spolupracovníky, kterých si vážil. Při nejrůznějších oslavách a přátelských setkáních sepisoval básně, které jim připisoval. Lze z nich vyčíst některé zajímavé informace o mezilidských vztazích a o aktivitách oslavenců. Některé básně jsou výrazně citově zabarvené, týkají se zejména životních jubileí, případně úmrtí přátel, která Smetanu těžce zasáhla. Připomeneme nejprve básně publikované.

Staršímu kolegovi Sedláčkovi věnoval dvě básně. První je oslavnou gratulací, druhá nekrologem:

Ozvěna citů bratrských ([Y-107], s. 7–9),
Na památku Wogtěcha Sedláčka. Žalozpěv. Nekrolog [Y-12], [Y-103], [Y-104].

Další básně Smetana věnoval svým oblíbeným spolužákům:

Karlu Vinařickému ([Y-107], s. 33–35),
Filipovi Čermákovi ([Y-107], s. 35–36).

Sepsal též básně reagující na úmrtí významných buditelů:

Památce Václava Klimenta Klicpery ... ([Y-107], s. 181–183), [Y-93],
U hrobu J. K. Tyla (Kde domov tvůj) ([Y-107], s. 133), [Y-58], [Y-102], [Y-106],
Hrstka země, vržena do hrobu Františka Hurdálka ... (poetické vyznání) [Y-46],
Žalozpěv věrné Plzně nad hrobem Josefa Jungmanna [Y-45],
Pohřeb ([Y-107], s. 133–135),
Památce Jana Jindřicha Marka ([Y-107], s. 28–31).

Další básně byly určeny kolegům premonstrátům:

Nejmilejšímu příteli Hugonovi Karlíkovi ... ([Y-107], s. 191–192),
Památce bratra Alfreda ([Y-107], s. 170–172),
Památce preláta Karla Reittenbergra ([Y-107], s. 172–175), [Y-118].

¹⁷ Svědčí o tom inventární číslo, které vybočuje z číslování materiálů ve fondu [SJ].

Plzeňskému příteli Josefu Škodovi věnoval básně

Smetana Škodovi [Y-76],

Wysoce Učenému Pánu, Panu Josefowi Škodowi ... [Y-77].

Na oslavu výjimečné osobnosti sepsal báseň

K stoleté památce Fridricha Schillera ([Y-107], s. 187–188).

Nevíme, komu byly určeny básně *Příteli dru B.*, která oslavuje lidskou svobodu, důstojnost a hrdost, a *Příteli Z.*, která je humorným přáním k svátku.¹⁸

Nyní se ještě zmíníme o básních, které se dochovaly ve Smetanově pozůstalosti a nebyly publikovány.

Ve Smetanově rukopisné pozůstalosti je uložena báseň, kterou sepsal na oslavu padesátých narozenin faráře Josefa Vlčka a ocenil v ní jeho obětavou službu lidem,¹⁹ a oslavná báseň *K slavnosti Abrahama P. V. Z.*²⁰ Rovněž báseň *St-ovi*, která je oslavou života,²¹ zůstala jen v rukopise. Ve Smetanově *Zápisníku* se nachází krátká německy psaná báseň *Zum Abrahamsfeste meines Freundes Franz Hurdálek in Skalitz am 6. Marz 1840*, kterou složil na oslavu padesátých narozenin Františka Hurdálka,²² a česky psaná báseň *Pjseň ku slawnosti Abrahama, již swětil wel. pán farář Dostal w Deyšíně 5^{ho} čerwence 1842*, kterou sepsal na počest Dostálových padesátých narozenin.²³ Kolegovi z Filozofického ústavu Leonardu Lenzovi věnoval krátkou báseň *Den Holden Lenz*, jejíž rukopis je uložen ve složce [Ch-20].

Svoji bolest ze ztráty zraku vylicil Smetana v básni *Fr. Vackovi Kamenickému*, která je v několika verzích ve fondu [SJ],²⁴ a *P. Jos. Pelikánovi*, která se dochovala v několika variantách ve fondech [SJ] a [JP].²⁵

Smetana svými básněmi reagoval i na smrt přátel. Petřinovu památku uctil básní *Památce Fr. Petřiny zemřelého 27. června 1855*, v níž jak již víme z předchozího textu, ukázal své obdivuhodné přírodovědné znalosti.²⁶ Na Hurdálkovo úmrtí reagoval básní *Památce Františka Hurdálka*,²⁷ a úmrtí

¹⁸ Viz [Y-107], s. 21, 24–25.

Obě básně jsou ve fondu [SJ], dokumenty č. 5928-83/16, 5929-83/17, 5934-83/22, 5935-83/23 a 5943-83/31.

¹⁹ Viz *Ku slavnosti padesátiletého roku narození Důstojného a Weleslavného Pána, Pana Jos. Vlčka, dne 11. ledna 1844*, dokument č. 5919-83/7 ve fondu [SJ].

²⁰ Viz dokumenty č. 5934-83/22, 5935-83/23 a 5943-83/23 ve fondu [SJ].

²¹ Viz dokumenty č. 5934-83/22 a 5935-83/23 ve fondu [SJ].

²² Viz *Zápisník* ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14, báseň je na s. 15.

²³ Viz *Zápisník* ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14, báseň je na s. 25–26.

²⁴ Viz dokumenty č. 5925-83/13, 5929-83/17, 5935-83/23, 5938-83/26, 5943-83/31 a 5944-83/32 ve fondu [SJ].

²⁵ Viz dokumenty č. 5934-83/22, 5935-83/23 a 5943-83/31 ve fondu [SJ].

²⁶ Viz dokumenty č. 5934-83/22, 5935-83/23 a 5943-83/31 ve fondu [SJ].

²⁷ Viz dokumenty č. 5929-83/17, 5934-83/22, 5935-83/23 a 5943-83/31 ve fondu [SJ].

přítele Františka Šmídla zpracoval v básni, která je dochována pod několika názvy a v několika verzích.²⁸

Mezi Smetanovy blízké přátele patřily také ženy, jak dokládají jeho dvě lyrické básně *Božence*²⁹ a *Katince*,³⁰ v nichž opěvuje dvě ženy a přirovnává je k jarní čisté fialce, resp. konvalince. Také dvě smutné básně – vzpomínky na zemřelé přítelkyně – jsou dokladem jeho přátelství se ženami, sepsal je v padesátých letech jako reakci na jejich odchod. Jedná se o básně *Na náhrobek Boženin* a *Památce milé přítelkyně M. E. zesnulé 11. ledna 1857*.³¹ Ženské jméno má též básně *Márinka*, která je však oslavou vlasti.³²

5. Víra

Josef František Smetana byl hluboce věřícím člověkem. Pečlivě však rozlišoval mezi vírou na jedné straně a reprezentanty církve na straně druhé. Svoji víru nedával okázale najevo, přesto ji najdeme v několika jeho básních. Ukazují ji například básně *Památce otce mého* a *Vánoční*.³³

Smetanův pohled na víru a na to, jak ji prostě a věrohodně předával dětem, popisuje Jaroslav Schiebl:

Také Smetanova dojmavá napomínání, abychom my děti nespouštěli se Boha, vlasti a národa, zůstavila v srdcích našich hluboké dojmy. ([Sc23], s. 89)

Ačkoliv byl Smetana premonstrátským kanovníkem, nenalezneme u něho takřka žádnou poezii s náboženskými motivy. Jednou z mála výjimek je básně *Pjseň k sv. Jánvu Nep. 1841 (Pět hvězd)*, která je však spíše oslavou české země a statečnosti Jana Nepomuckého.³⁴

Smetana si vysoce vážil sv. Vojtěcha. V básni *Svatý Vojtěch*³⁵ oceňoval jeho statečnost, pevnost a odvahu, s níž se postavil vžitým tradicím české středověké patriarchální společnosti, která obhajovala mužovo právo zavraždit manželku za spáchané cizoložství.

Smetana věřil v nápravu jednotlivce i lidstva, doufal v lepší budoucnost národa i vlasti, jak dokládají jeho básně *Otčenáš* a *Sen vězně*.³⁶

²⁸ Viz dokumenty č. 5929-83/17, 5934-83/22, 5935-83/23, 5943-83/31 a 5944-83/32 ve fondu [SJ].

²⁹ Viz dokumenty č. 5928-83/16, 5929-83/17, 5935-83/23 a 5943-83/31 ve fondu [SJ].

³⁰ Viz dokumenty č. 5934-83/22, 5935-83/23 a 5943-83/31 ve fondu [SJ].

³¹ Obě básně viz dokumenty č. 5934-83/22, 5935-83/23 a 5943-83/31 ve fondu [SJ].

Jednalo se patrně o Magdalenu Emlerovou, rozenou Heinrichovou, pocházející z Příbrami, manželku Františka Emlera, kancelisty u c. k. horního hejtmanství v Plzni, která žila v Plzni č. 135. Zemřela 9. ledna 1857 v 38 letech na *zimnici po porodu*, pohřeb měla 11. ledna.

³² Viz dokumenty č. 5934-83/22, 5935-83/23 a 5943-83/31 ve fondu [SJ].

³³ Viz [Y-107], s. 49–52, 53–54.

³⁴ *Zápisník*, ve fondu [SJ], dokument č. 5926-83/14, básně je na s. 23–24.

³⁵ Viz [Y-107], s. 62–65.

³⁶ Viz [Y-107], s. 48–49, 112–113.

6. Vztah k Janu Husovi

V souladu se Smetanovým vztahem k víře a s jeho opravdovostí jsou jeho názory na husitství a na Jana Husa.

Smetana se vždy snažil očistit husitské hnutí od nepřátelských pomluv a dobové kritiky, současně nezastíral chyby, násilí a brutalitu, s nimiž se snažilo dosahovat svých cílů. Jana Husa si vážil jako bojovníka za čistotu církve, jako statečného muže, který pro své přesvědčení šel na smrt.

Pozitivní vztah Smetany, katolického kněze, k Janu Husovi jasně dokládá jeho dlouhá báseň *Loučení* z roku 1857, v níž je líčen fiktivní rozhovor Jana Husa a Štěpána z Pálče³⁷ v poslední noci Husova života.³⁸ Hus v dlouhém rozhovoru statečně odolával radám a návrhům svého dřívějšího přítele. Jan Hus je líčen jako vlastenec, který v kostnickém žaláři teskni po domově, po vlasti.

Smetanův vztah k Husovi v konfrontaci s postojem Josefa Vojtěcha Sedláčka charakterizují následující slova:

Byl to učenec nevšední hloubky a kněz nad jiné osvícený. Byl mužem zbožným, který však byl příliš vlastencem, než aby pohlížel na slavnou naši dobu husitskou okem fanatika náboženského. To Sedláček už byl přísnějším. Pro toho byli Žižka a Hus jen kacíři a loupežníci. Ale Smetana byl mužem spravedlivým a ctěl Husa pro jeho skromnost a zanícené vlastenectví. Však některé jeho básně dosti o tom svědčí. Myslím, že Smetanovy liberální názory byly příčinou, že spisy jeho nebyly dosud vydány. ([Sc30], s. 215)

Odsouzení Sedláčkových postojů bylo zbytečně příkré a nespravedlivé. Autor vzpomínek, které vznikly v roce 1890, Sedláčka nemohl pamatovat. Pravděpodobně se opíral o jeho báseň *Na Plzeň* (1818) nebo o jeho *Paměti Plzeňské* (1821), v nichž Sedláček vyzdvíhal plzeňskou katolickou tradici a bojovný vzdor proti husitům.

Ladislav Lábek, plzeňský historik a muzeolog, v práci [Lá5], popsal Smetanův vztah k Husovi a k husitství takto:

Smetana ve svých projevech jest vybíravější, pokrok doby shladil již dokonale velkou odvislost jednotlivce na osobách nadřizovaných a proto není více třeba psáti oslavné básně a ódy na příchozí a odcházející hodnostáře, nýbrž volný revoluční duch vkládá Smetanovi do péra i prudké výbuchy proti stávající habsburské

³⁷ Štěpán z Pálče (asi 1370, před 1423), český kněz a učenec, blízký přítel Jana Husa, byl stoupencem reformy na pražské univerzitě a vášnivým propagátorem myšlenek Johna Wyckliffa (1320/1331–1384). Později se od reformního hnutí odvrátil a na kostnickém koncilu vystupoval proti Husovi a jeho názorům. Po koncilu se již na pražskou univerzitu nevrátil a odešel do Polska.

³⁸ Viz [Y-107], s. 160–169.

Báseň poprvé vyšla roku 1900 zásluhou Jaroslava Schiebla ([Y-98] in [Sc69]) a roku 1901 v rozsáhlé knize Jana Hejreta *Mistr Jan Hus. Posudkové o mučedníku kostnickém od zrušení jesuitského řádu* [Hrt]. Viz [Y-100].

oligarchii. On první chápe význam husitství v českých dějinách a třeba kněz a člen přísného řádu, zbožňuje Husa i Žižku a jako horlivý vlastenec srovnává to úplně se svým svědomím, nepřestáváje býti poctivým a dobrým knězem.

([Lá5], s. 11)

Lábek zde naráží na odlišný styl práce Josefa Vojtěcha Sedláčka a Josefa Františka Smetany. Sedláček psal ódy, oslavoval panovníky, šlechtu a nadřízené, dokázal „vyjít“ a dohodnout se pro blaho národa takřka s každým a překypoval téměř nekonečnou lojalitou. Vše, co tím získal, dokázal přetavit na úspěch svých osvětových a obrozeneckých aktivit (fungující triviální školy, dva čtenářské spolky, opatrovna, vydávání knih, česká divadelní představení apod.). Sklízel za to od mnohých vlastenců kritiku, výsměch a pohrdání, čímž trpěl. Smetana téměř nepsal ódy, neoslavoval panovníky, šlechtu či nadřízené, neuměl nebo nechtěl umět s nimi vycházet. Psal kritické články, satirické, výsměšné až pobuřující básně, burcoval a protestoval. Nejen proto byl ctěn, milován a obdivován. Jeho osvětové aktivity však nebyly tak úspěšné jako Sedláčkovy (dvě zaniklé čítárny, zaniklá nedělní škola). Příčinou jeho neúspěchů byla jednak politicky obtížná doba Metternichovy vlády a později doba Bachova absolutismu, bezesporu však také jeho radikálně demokratická a svobodomyšlná nátura, jistý druh rebelantství a neochota ke kompromisům. I on se trápil pro své neúspěchy a nepoučitelnost lidstva.

7. Kritika církve a politických poměrů v říši

V mnoha Smetanových básních se odráží zklamání z politického vývoje po roce 1848 a sílíci tlak Bachova absolutismu. Tyto básně jsou ostře kritické a antiklerikální, zesměšňují panovníka, některé projevy církve, státní aparát, policii i politiku. Smetana kritizoval poměry ve státě – rakouský absolutismus, poněmčování, militarismus a byrokracii. Pranýřoval poměry v církvi – klerikalismus, konkordát, pokrytectví, touhu po moci. V těchto básních postupně přibývala ironie až sarkasmus, lze je označit za politické satiry. Pro svůj obsah nemohly být za tehdejší politické situace zveřejněny.

V básních *Svoboda církve*, *Orel a sup*, *Oprava*, *Tma*, *Minotaurus* a *Na Sylvestra r. 1855* kritizoval konkordát.³⁹ V básních *Svatý Petr*, *Mamon* a *Zásluha* se oťel dokonce o papeže.⁴⁰ V básni *Soud* filozofoval o lidské přetvářce, o promarněném životě a nesmyslnosti celibátu, v básních *Nový rok 1856* a *Vzor dokonalosti* ironizoval pokrytectví církevních hodnostářů a některých farářů, v básni *Nová hvězda* ukazoval zkaženost a podlézavost politiků a úředníků.⁴¹ V básních *Tma* a *La bande noire* pranýřoval moc jezuitů a jejich neblahý vliv na vzdělávání.⁴²

³⁹ Viz [Y-107], s. 90–92, 98–102, 102–104, 105–106, 106–108, 113–115.

⁴⁰ Viz [Y-107], s. 92–97, 52–53, 137–141.

⁴¹ Viz [Y-107], s. 70–72, 119–121, 159–160, 126–127.

⁴² Viz [Y-107], s. 105–106, 125–126.

Nebylo mnoho katolických duchovních, kteří by se odvážili tak otevřeně a tvrdě odsoudit nepravosti ve vlastních řadách. Smetana kritizoval náboženský fanatismus a katolicismus, jezuitskou minulost, církevní despotii, farizejství a nadutost mocných, bojoval proti pověrám, dogmatům, tmářství a lpění na scholastických tradicích, proti ničím nepodloženému a nezdůvodněnému odmítání vědy a pokroku. Pral se za mravní očistění náboženského života a racionální přístup k víře, odmítal metafyzické pojmání světa.

Papeži, biskupům a prelátům vyčítal, že se odvcizili křesťanskému ideálu chudoby, obklopili se nádherou a bohatstvím a vystupují jako světšší vládcí bažící po osobní moci a majetku. Tato kritika vyšla z jeho poznání propastného rozdílu mezi původním Kristovým učením o chudobě, pokoře, lásce k bližnímu a stáletou každodenní praxí církve jako instituce, která toužila a touží po ovládnutí světa. Smetana si uvědomoval, že tato instituce je ochotna k dosažení svých plánů využít všechny prostředky (spojení se s absolutistickými panovníky, potlačení svobody, užití násilí, vyžadování slepé poslušnosti, netolerance vůči odlišným názorům, zastrasování a ohlupování lidí, bránění osvětě, deformování vzdělávacího systému apod.). Proto pro církev jako instituci a její hierarchii neměl ani pochopení, ani úctu.

Ze Smetanových básní jsou zcela jasně a zřetelně vidět jeho názory. Vadily mu nejenom nepravosti v církvi, ale také to, že konkordát dával biskupům neomezenou moc nad nižším duchovenstvem. Obával se, že s upevněním absolutistického státního režimu bude upevněn absolutismus v církvi. Hrozil se návratu starých církevních postupů a praktik nejen do života klášterů. Viděl narůstání zásahů světské a církevní moci do každodenního života a bujení byrokracie. Děsil ho vzestup netolerance vůči nekatolíkům. V kritice církve byl Smetana velmi adresný, dobře čitelný a srozumitelný.

Jako překvapivé se jeví také to, že Smetana – premonstrátský kanovník – pochyboval o užitečnosti řádů a klášterů, pranýřoval zejména jezuity a ty, kteří se nezajímali o sociální, zdravotní a vzdělávací aktivity. Z básní a další tvorby je dobře patrné, že on jako katolický kněz se velmi střízlivě díval na husitské hnutí. Jeho verše jsou tvrdě ironické, sarkastické, někdy až příliš.

Smetana rovněž reagoval na aktuální politické události své doby. Pranýřoval nepravosti, odhaloval problémy národů a jejich vůdců (nedostatek vzdělanosti, nevyspělost, nesvornost, roztržštěnost, tížádstivost, touha po moci, bezcharakternost apod.). Varoval krajanů před svůdnými a lákavými nabídkami postů a výhod, které přicházely ze zahraničí. Narážel na nedůvěryhodnost mezinárodní politiky a diplomacie. Vystupoval proti nečestnosti, podlézavosti, servilnosti, pochlebování, poníženosti a lokajství. Oslavoval lidskou důstojnost a svobodu. Tepal narůstající zlovlí velkých panovníků i malých úředníků, byrokracii, nemravné, úplatné, neschopné či podlézavé úředníky, zpátečnictví úřadů a škol, narůstající útlak veřejného i soukromého života. Ve srovnání s kritikou církve byl při kritice politických problémů méně adresný nebo takřka neadresný.

Smetana neváhal k vyjádření své kritiky užívat širokou paletu uměleckých prostředků – tesknou lyriku, lehkou ironii, tvrdě kousavou satiru či sarkasmus, humorný i vážný dialog, hádanky, bajky a jinotaje. Charakter bajky mají například Smetanovy básně *Slavíci a vrabci*, *Komár*, *Zvěřinec*, *Pes*, *Osel*, *Housenka* a *Vrabeč*.⁴³

Smetana někdy se zálibou volil snadno zapamatovatelné, líbivé a melodické písně, popěvky, deklamovánky či říkadla nebo starší básnické útvary, pokud chtěl dosáhnout strohé satirické ráznosti. Vyjadřoval tak myšlenky vtipnými obraty bez užití umělecké poezie. Prostými básnickými tvary dospíval k ostré kritice a tvrdému sarkasmu, které umocňoval adresným výpadem nebo vtipným přiléhavým popisem pranýřovaného problému. Někdy se též snažil o krátký a břitký epigram, k němuž však dospíval jen málokdy,⁴⁴ neboť jako básník byl možná až příliš ovlivněn svou epičností, s níž psal historické práce a články o osvětě, vzdělávání a germanizaci. Snad mu to bránilo vyjadřovat se (až na několik výjimek) stručně a minimalisticky. I v básních měl totiž potřebu nejenom zaujmout, strhnout a šokovat čtenáře, ale chtěl ho též poučit, přesvědčit a předložit mu dostatek argumentů. Proto hromadil obrazy, přirovnání, výčet vlastností, problémů, poklesků, chyb – a pointa přicházívала až po „delším“ čtení. Většinou totiž užíval čtyřveršové strofy s hlavní myšlenkou kulminující v předposlední a poslední strofě. Jindy sahal ke komplikovanější filozofičtěji propracované básni osvíceného vzdělance. Ani těmto jeho básním však nechybí jadrnost a údernost, nemají však havlíčkovskou eleganci a snadnou zapamatovatelnost.

Není překvapivé, že Smetanova básnická tvorba nemohla být zveřejněna. Jeho zásadní ideje a postoje se však objevovaly v jeho článcích o výchově, vzdělávání a osvětě.

Smetanovy básně jsou velmi zajímavým svědectvím doby. Nabízejí hluboký pohled do autorova nitra, do nitra Františka Josefa Smetany, katolického kněze řádu premonstrátů, profesora plzeňského Filozofického ústavu (později gymnázia) a českého buditele.

Smetana své básně sice psal víceméně do „šuplíku“ a příliš nevěřil, že by mohly vyjít tiskem, ale netajil je, recitoval je svým přátelům a dokonce jim je příležitostně věnoval ve formě dopisů, blahopřání, malých sešitků či rukopisných knížek.

Čteme-li je dnes, nedivíme se, že byl označen za buřiče a že byl pod policejním dohledem. Překvapivé je, že i přesto mohl vyučovat, že nebyl odeslán do ústraní nějakého vzdáleného kláštera jako roku 1827 nepohodlný, sesazený opat Reitenberger.

⁴³ Viz [Y-107], s. 59, 68, 108–109, 110, 111, 122–123, 135–136.

⁴⁴ Známe pouze tři Smetanovy klasické epigramy *Na Plzeňský Nový svátek* ([Y-107], s. 25), *Udání* ([Y-107], s. 123) a *V outerý masopustní* ([SJ], dokument č. 5934-83/22).

8. Smetanova břitká kritika poměrů

Uveďme několik ukávek ze Smetanovy básnické tvorby, které dokumentují jeho všestranně kritické postoje a ukazují, jak využíval prostředků ironie a sarkasmu. Mnohé ze Smetanových básní jsou aktuální i v dnešní době.

V básni *Dva hroby*⁴⁵ z období 1852 až 1854, Smetana jízlivě komentuje, že hrob Josefa Vojtěcha Sedláčka na plzeňském *Mikulášském hřbitově* není vůbec označen. V jeho básni odpovídá hrobník na dotaz, kde je hrob Sedláčkův, těmito slovy (poslední dvě sloky):

*„Tamto dole odpočívá, / hrob jeho nic neznačí,
jenom tráva jej pokrývá, / pomník však ho netlačí;
křížek, co mu na hrob dali / jak křesťanu každému,
později mu zase vzali / a postavili jinému.“*

Báseň *Předlidská krása*⁴⁶ začíná ironickým povzdechem:

O jak krásná byla země, / pokud ještě lidské plémě / na ní nebylo ...

V básni *Teleologie*⁴⁷ ze stejného období Smetana tvrdí a sarkasticky kritizuje zotročování lidu, které vede k jeho zbídačení. Odsuzuje hlavně válečné běsnění (poslední dvě sloky):

*Aby nasýtil se jeden, / tisícové hladovějí,
miliony pro jednoho / potí se a krvácejí.
Hlad a mor a bouře války / střídají se v divém letu,
a to jest ten nejmoudřejší, / nejlepší všech možných světů.*

Následující úryvek z básně *Zásluha*⁴⁸ dokumentuje Smetanův pohled na absolutistický stát. Uvedeme jen dvě sloky z poslední třetiny básně:

*Svět stvořen jen pro mocnáře, / národy jim přidávek,
kdo má moc, má také právo, / účel světí prostředek.
Násilí kde nepostačí, / dovoleno klamati,
slib a přísaha nemůže / panovníky vázati.*

Do svého sešitku básní si Smetana roku 1854 zapsal báseň *Deutschlands Gewicht in der orientalischen Frage. Allgem. Ztg. 6. Oktober*, kterou reagoval

⁴⁵ Viz [Y-107], s. 39–40.

Báseň byla poprvé zveřejněna v novinách Pilsner Reform 29(1898), č. 17 z 23. 4., s. 1.

⁴⁶ Viz [Y-107], s. 59–61. Báseň vyšla již roku 1867 v časopisu Radbuza, viz [Y-67].

⁴⁷ Viz [Y-107], s. 40–42.

Teleologie (z řeckého *telos* – cíl, účel) představuje jednak filozofické zkoumání účelnosti s ohledem na cíl, jednak názor, že účelností se řídí příroda a veškeré lidské konání a jednání.

⁴⁸ Viz [Y-107], s. 137–141.

na novinový článek, v němž si Němci připisovali úspěchy v boji vedoucím k porážce husitů:⁴⁹

*Jednou čtyři hafani / na medvěda vyštívání,
když vylezl ze své boudy, / by natáhl zkřehlé oudy,
na slunci se roznítit, / břicho lupem nasýtil,
s pronikavým štěkotem, / lačných zubů drkotem,
na něho se všichni hnali, / huňatý mu kožich rvali,
on jim zase na ňafky / dával notné pohlavky.*

*Na ten zápas polní myš, / majíc blízko tajnou skrýš
žitných zrněk nalovených / a drobečků nakradených,
z díry své se dívala, / strachy sotva dýchala.*

*Když se medvěd oddálil, / aby svoje záda kryl,
vyjde myška ze své díry, / vzkřikne, hladíc svoje kníry:
„Vizte, jaký rek jsem já! / On přede mnou utíká!
Ač jste čtyři ve zbroji, / vás se přece nebojí,
jediná jen moje síla / s bojiště ho zapudila.
Mne se báti věru jest, / veliká pro něho čest!“*

Sarkasticky vyznívá rovněž počátek básně *Pařížský mír* z roku 1856.⁵⁰ Ukazuje, že si Smetana nedělal žádné iluze o smlouvách, dohodách a slibech panovníků. Uvedme ukázkou z první sloky.

*Slavné Te Deum se zpívá, / mír v Paříži podepsán,
a jak obyčejně bývá, / věčně bude zachován.*

Podobné ladění měla i báseň *Pařížské konference*,⁵¹ která kritizovala poválečné mírové uspořádání Evropy a odsuzovala imperiální zájmy hlavních evropských mocností. Uvedme první čtyři sloky básně:

*V státní kuchyni v Paříži / velký kotel postaven,
lidským masem, krví, hnáty / až na pokraj naplněn.*

*Z toho má v něm chutný rosol / pokoje se uvařit,
by se zemdená Evropa / jím zas mohla zotavit.*

*Šestero kuchařů stojí / kolem kotle umělých,
tolikero též kuchtíků / v příkládání zkušených.*

⁴⁹ Viz [Y-107], s. 38–39.

⁵⁰ Viz [Y-107], s. 130–131.

⁵¹ Viz [Y-107], s. 128–129.

*Už to syčí, už to vaří, / všichni pilně míchají,
každý dle receptu svého / koření tam sypají.*

Následuje kritika anglického, francouzského, rakouského, italského, ruského, tureckého a německého přístupu k míru a mírovým jednáním. Smetana vše zakončuje verši:

*z té to bude osoleno, / a když zcela dovařeno,
na stůl se to vyklopí / staré panny Evropy.*

Nadčasová je myšlenka vyjádřená v básni *Mamon* (první sloka):⁵²

*Celým světem Mamon vládne, / jemu náš se klaní věk,
celou zeměkouli točí / průmysl a výdělek.*

Kritický charakter měla báseň *Nový rok 1855*, v níž Smetana vypočetl, co lze od nadcházejícího roku 1855 očekávat – války, pletichy panovníků a diplomatů, zkázu zemí i problémy prostých lidí. Přesto věřil v zachování vlasti a národa.⁵³

*On zajisté nenavrátí / ztracený Evropě mír,
a snad také nás uchvátí / hrozně války zhoubný vír.*

*Snad pletichy diplomatů / opět budou panovat,
krev svou pro choutky svých katů / národové prolévat.*

*Žírné kraje, pole, sady / promění se v pustiny,
stkvělá města, pevné hrady / lehnou v černé ssutiny.*

.....

*Než, co líčím vše tak černě, / vládneť ještě světa Pán,
národ, jenž mu slouží věrně, / bude děle zachován.*

Z básně *Nový rok 1856* uvedme jen dvě sloky (pátou od konce a poslední):⁵⁴

*Pyšniti se budou pávi, / zlobit krocani,
biskupové se nadýmat, / vzdychat kaplani.*

.....

*Na kostelích se vyláhne / množství havranů,
bude hojnost katolíků, / málo křesťanů.*

⁵² Viz [Y-107], s. 52–53.

Viz *Citáty slavných osobností*: <https://citaty.net/autori/josef-frantisek-smetana> [2.7.2023].

⁵³ Viz [Y-107], s. 57–58.

⁵⁴ Viz [Y-107], s. 119–121.

Epigram *Udání* ukazuje, že si Smetana nedělal žádné iluze o papežské kurii, církevní hierarchii a církevním právem. Zní takto:⁵⁵

*Knihu nejnebezpečnější, / svým kacírstvím nejohrožnější
udám pánům biskupům, / by ji všudy zabavili, / spálili a zatratili:
slove: evangelium.*

Báseň *Co jest člověk?* končí těmito verši:⁵⁶

*Člověk jesti mašina / k tomu pouze zřízená,
aby daně platila / a bodáky nosila.*

9. Publikace Smetanových básní

Vzhledem k obsahu a charakteru Smetanových básní není překvapivé, že jen několik básní se za jeho života objevilo v tisku.

Roku 1847 Smetana zveřejnil *Žalozpěv věrné Plzně nad hrobem Josefa Jungmanna* [Y-45]. Její koncept s názvem *Josef Jungman zemřel dne 14. listop. 1847* a podtitulem *Národ jej zvečnil mohylau? – On sám si vystavěl Největší mohylu w národu ním zbuzeném* je zachycen v jeho *Zápisníku od roku 1847*.⁵⁷

Dvě Smetanovy básně – *Hazardní hra* a *Hvězdář* [Y-59] – vyšly roku 1857 v časopisu *Lumír* (viz [141]). Měly být součástí jeho plánované sbírky *Dumky slepého pěvce*. Zdá se, že úspěšná operace pravého oka roku 1857 umožnila Smetanovi návrat k jeho dřívějším aktivitám a snad proto sestavení uvažované sbírky básní odložil a již se k němu nedostal.

Některé „nezávadné“ Smetanovy básně se sporadicky objevily v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století v časopisech *Rodinná kronika* a *Radbuza*, v osmdesátých a devadesátých letech v *Nových plzeňských novinách*, v *Beletristické příloze* k politickému týdeníku *Čas*, v novinách *Pilsner Reform*, v *Plzeňském obzoru* a *Národních listech*, a to zejména zásluhou novináře, politika a statistika Jaroslava Schiebla.⁵⁸

Když se přibližovalo sté výročí Smetanova narození, zajistil František Schwarz zapůjčení Smetanových básní od rodiny Schieblů. Snažil se, aby bylo u příležitosti oslav vydáno celé Smetanovo básnické dílo, k němuž by byl připojen jeho delší životopis s popisem a hodnocením jeho veškerých aktivit. Práce se bohužel zadržly, navíc se nenašel ani knihkupec, který by byl ochoten rozsáhlou knihu vydat. Není vyloučeno, že aktivity rovněž brzdily předpokládané problémy s cenzurou.

⁵⁵ Viz [Y-107], s. 123.

⁵⁶ Viz [Y-107], s. 44–45. Úryvek básně viz [Y-120].

⁵⁷ *Zápisník* je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5927-83/15, zmíněná báseň je na s. 15–17.

⁵⁸ Viz např. [Y-64] až [Y-67] (60. a 70. léta), [Y-69] až [Y-74], [Y-76] až [Y-86], [Y-89] až [Y-91] a [Y-93] až [Y-95] (80. a 90. léta).

První knižní vydání Smetanových básní s názvem *Básně Josefa Františka Smetany* [Y-107] se objevilo až roku 1905. Nejednalo se však o kompletní vydání Smetanovy básnické tvorby, ale o určitý výběr. Vynechány byly prvotiny, didaktické básně s fyzikální tematikou a „hádanky“. Básně byly řazeny chronologicky. Je s podivem, že ještě za Rakouska-Uherska byly do této sbírky zařazeny některé ostřejší politické básně. Výbor básní byl doplněn delší biografickou statí *Život a dílo Josefa Františka Smetany* [Š11] a *Přehledem literární činnosti Smetanovy* [Š12] od Jaroslava Šťastného.

Vydání Smetanovy poezie vyvolalo značnou pozornost, již roku 1905 se objevilo několik zajímavých recenzí. Smetanova básnická tvorba, zveřejněná více než čtyři desetiletí po jeho smrti, byla konečně posouzena a zařazena do proudu české literatury 19. století.

Skromný výbor Smetanových básní vyšel roku 1919, tedy krátce po vzniku Československé republiky, v drobné knížce *Pomněnky* [Y-112]. Větší zájem asi nevyvolala, neboť se v tisku nepodařilo dohledat žádnou reakci.

10. První ohlasy v tisku

Nedělní listy. Týdenní příloha pro zábavu a poučení ke „Hlasu národa“ zveřejnily 30. dubna 1905 netypickou recenzi [229] Smetanových básní, spíše zamýšlení nad vydanou sbírkou. Začínala kritikou skutečnosti, že teprve po více než čtyřiceti letech od Smetanovy smrti vychází jeho zajímavé dílo:

... nebylo až do tohoto výboru básnických jeho prací vůbec soustavné sbírky jeho životního díla. Není to jen neodpustitelné, nýbrž i nevysvětlitelné, přes to, že mnohé omlouvá doba s režimem nepřejímám ctění osob pro kulturní snahy podezřívajících a stíhaných. ([229], s. 7)

Článek připomněl Smetanův boj se slepotou, jeho boj za osvětu a rovnoprávnost jazyků, za lidskou svobodu a lepší svět, boj proti nevzdělanosti a tmářství. Zmínil jeho neoblíbenost u církevní i státní moci. Recenzent správně postřehl, že ve Smetanově poezii se toto vše jasně odráží:

Ve výboru básní Smetanových zračí se tento osud tak jasně, právě proto, že jsou vesměs vyvolány dobou, jejíž osoby a poměry byly hodny opravdové bolesti, soucitu, ale hlavně hněvu a satiry. ... O hodnotě básní, o jejich původnosti může být spor, ale jejich význam časový kázal přímo jich vydání, a bystrost, smělost a pronikavost úsudku nemůže jim být odepřena. ([229], s. 7)

Recenzent ocenil, že se jedná o komentované vydání, doplněné o delší Smetanův životopis a bibliografii. Věřil, že díky tomu bude knížka důležitou pomůckou pro budoucí badatele v oboru literární historie. Svůj text uzavřel slovy:

Ve sbírce básní ... vidím záruku, že dočasným zapomenutím poctivého, osvětleného života Smetanova nebude ublíženo památce kněze, básníka, učence a politika. ([229], s. 7)

Plzeňské nezávislé listy upozornily na vydání Smetanových básní 19. května 1905 článkem *Básně Jos. F. Smetany* [230]. Uvedly, kdo, proč a jaké básně vydal, připojily stručný obsah knihy a doporučily čtenářům její zakoupení s poznámkou, že básně se jim budou líbit, neboť silně připomínají tvorbu Karla Havlíčka Borovského, zejména jeho oblíbené epigramy.

11. Recenze Jana Kabelíka

Roku 1905 věnoval Smetanovým básním pozornost Jan Kabelík (1864–1928), český literární historik, pedagog a autor řady čítanek pro střední školy. V *Časopisu Musea království Českého* zveřejnil delší recenzi nazvanou *Básně Josefa Františka Smetany ...* [Kab]. V první řadě ocenil, že se Smetanovy básně konečně dostávají na veřejnost a mohou se s nimi čeští čtenáři seznámit. Zdůraznil, že básně nebyly původně určeny pro veřejnost a většina z nich nebyla zamýšlena k publikování. Byly psány zcela svobodně. Proto je ani na počátku 20. století nebylo možno vzhledem k tiskovému zákonu v úplnosti vydat, některá místa musela být vynechána nebo vytečkována.

Jan Kabelík Smetanu přiřadil po bok Karla Havlíčka Borovského a pokusil se stručně porovnat jejich tvorbu:

Forma básní prozrazuje, že Smetana jako Havlíček pilně studoval národní písně; proto také u něho přízvuchné verše mají velikou převahu nad časoměrnými. Verše ani rýmy nejsou bezvadné, ale mluva jest při své jednoduchosti jasná a jako Havlíčkova neštítí se za větším účinkem ani hrubých výrazů. ... Havlíček byl vždy pečliv největší stručnosti («tak dlouho každou myšlenku hobluju, až je z ní epigram»), v níž však byly verše jeho tím účinnější, jeho následovník, nedbaje básnické oekonomie, chce raději široce a jasně, ovšem také utípně, povědět, oč mu jde. Onen je britký žurnalista, tento vědec.

([Kab], s. 460)

Kabelík rovněž připomněl, že vydaná sbírka neobsahuje všechny Smetanovy básně, neboť byly vynechány didaktické skladby, fyzikální hádanky a básně nadšeně popularizující přírodní vědy, jak odpovídalo vkusu čtyřicátých a padesátých let 19. století. Zamyslel se nad Smetanovým pohledem na život a nad tím, jak se odrazil v jeho poezii:

... má za ideál žítí tak, aby každý mohl rozvíti veškeré síly své plně, beze všeho útlaku a strachu nejen pro sebe, pro svůj národ, ale i pro lidstvo celé, a horle pro uskutečnění této své ušlechtilé touhy, bičuje vše, co jest jí závadou. To jest reakce náboženská i politická, jejíž tíhu citlivý Smetana pociťoval dvojnásob, jako svobodomyšlný duch i jako vroucí Čech, po slibném roce 1848. V boji proti ní nešetří ani nejmocnějších tohoto světa a tepe veškerá jejich zařízení, dusící rozvoj svobody občanské, ať to již militarismus, sešněrované školství, ať jiné vady společenské, jako uvědomělý Slovan nad to protislovanskou politiku evropskou za doby války krímské, a ovšem i převrácenou politiku domácí.

([Kab], s. 459)

12. Recenze ve Věstníku českých profesorů

Věstník českých profesorů se snažil informovat středoškolské profesory o nejnovějších událostech, nových vyučovacích metodách, pomůckách a literatuře. V prosinci roku 1905 uveřejnil v rubrice *Literatura* recenzi *Básně Josefa Františka Smetany* [231] podepsanou šifrou J. K., kterou se podepsal patrně Jan Kabelík. Krátké hodnocení básní začíná zařazením Smetany mezi české kněze vrcholného osvícenství první poloviny 19. století. Zdůrazňuje, že byl vydán jen výbor z jeho díla, do něhož nebyly zařazeny básně didaktické, hádanky z fyziky, starší příležitostné oslavné básně a delší pasáže ze Smetanových deníků. Smetanovu tvorbu výstižně charakterizuje těmito slovy:

Vrcholem jejich jsou silné a podnes účinné satyricko-politické verše Smetanovy ... Bličeje v nich všeliké zlořády společenské doby reakce politické i církevní nešetře ani osob nejmocnějších, i tak drasticky, že některá místa ještě dnes zůstala vytečkovaná. Všecky básně jsouce výplodem ducha svobodomyšlného a vroucně česky i slovansky cítícího, dojdou jistě i nyní u obecnstva ohlasu; učitele středoškolské nad to budou zajímati jeho šlehy zřízení školských.
([231], s. 188)

13. Recenze Jindřicha Vodáka

Nepodepsaná recenze *Karel Jaromír Erben a František Josef Smetana* [Vod] vyšla roku 1905 v časopise *Besedy Času*. Jejím autorem byl pravděpodobně Jindřich Vodák (1867–1940), středoškolský profesor, literární a divadelní kritik a překladatel, později ministerský úředník.

Vodák nejprve hodnotil nové kompletní vydání Erbenova básnického díla⁵⁹ a Erbena ocenil jako básníka obráceného do české minulosti. Na jedné straně opěvoval jeho básnické prostředky, jeho básnické umění a styl, jeho práci s rýmem, slovy a jazykem. Na druhé straně poukázal na celkově skličující a tísnivý duch a pochmurnou atmosféru většiny básní, na obraz zmaru a zkázy, na neštěstí a tresty, na pověřčivost a předurčenost lidského osudu.

Smetanovu poezii Vodák hodnotil (a právem) zcela opačně. Smetanovo básnické umění a vyjadřování považoval za nedokonalé, nepropracované a nepromyšlené, jak dokládá následující úryvek:

Smetana se málo staral, a skoro nic, o básnické stránky svých básniček, ať je to výše a soustředěnost pojetí, sestava, úprava výrazu, cokoli podobného. Chtěl se jen vymluvit ze svých myšlenek a nápadů, vyslovit v lehké, příjemnější, zábavnější a vábněji čitelné podobě svá mínění. Dopřává si ve svých básničkách všeho pohodlí, kterého pro své poznámky, pozorování, vtipy a výlevy potřebuje. Neodepře si jediného slova, jež mu přijde, neuvažuje, co stačí, co nestačí a jak by bylo lze co nejzhuštěněji se vyjádřit, neobmezuje se v ničem, nedbá, že bude

⁵⁹ K. J. Erben: *Veškeré spisy básnické*, uspořádal J. Sutnar J. Otto, Praha, 1905, lix+319+xx stran.

více causeurem nežli básníkem, více rozkladatelem nežli skladatelem. Má na srdci příliš mnoho horkých, mladých, nových, milých a podnětných věcí, aby mohl myslet na něco jiného mimo myšlení na ně. Povídá, povídá v drobných, nenucených, nenamáhavých, snadných veršičkách, ale jen když tedy poví úplně všechno, co se tlačilo býti pověděno. ([Vod], s. 132)

Byť byl Vodák trochu „upovídáný“, mistrně vystihl zásadní rys Smetanovy poezie i práce. Smetana nepsal dokonalou a umělecky vytříbenou poezií, pravděpodobně nerozvažoval, jaké volí básnické obraty, k hotovým básním napsaným poslepu nebo diktovaným žákům se asi již nevracel, nevybrušoval je a nepřepřepočítával (až na několik málo výjimek). Důležité též je, že je psal pro sebe, aby se zbavil depresí, zejména v čase slepoty a policejního pronásledování, aby se vypsals ze svých pocitů, obav, strachu, deziluzí a zmaru. Patrně nepředpokládal, že by byly někdy otištěny, neboť až příliš dobře znal cenzuru. Jeho básně tak byly jen jakousi formou jeho vnitřní očisty a vnitřního protestu.

Vodák po kritice básnické nedokonalosti Smetanova díla přešel k ocenění obsahu, který podle něho hovořil nikoli k obtížné přítomnosti ale k lepší budoucnosti. O celkovém vyznění Smetanových básní můžeme u Vodáka číst tato podnětná slova:

... co života, co životní síly je v něm! co vzácné, kypící, světlé, hluboké, přesvědčené, touživé, schopné a krásné životní síly! ...

... nad vědu byl mu život, nadšeně tvůrčí, činný, směle pokračující.

... a v jeho básních, zvláště v těch, jež jsou ještě jen rukopisem ... vidí se tak zajímavě, jak každý vědecký poznatek vztahoval hned k životu a do života. Takový byl Smetana: rušný, horlivý, napjatý a úrodný život byl mu nade vše; vzdělání, které nepřecházelo v mohutný, produktivní agens životní, nebylo mu vzděláním. Měl svůj vysoký, ohnivý sen o životě ... Zardělá, zapálená touha sálá a vydechuje Smetanovým snem. A tím snem právě je nutno měřit stálou jeho satyru proti klerikalismu, proti tmářství, proti přehmatům a pošetilostem mocných, proti velkoevropské antiruské politice. Nebyla to satyra, která je hotova, jakmile se posměje a pošklíbne; nýbrž satyra, kterou hýbe duch hořící chutí, účastnit se živě ve stavbě nového světa, přičinit se, aby všichni za nynějším viděli jiný, lepší, hodný, aby ho bylo dobýváno. ([Vod], s. 132–133)

Vodák jako jeden z mála dobových hodnotitelů Smetanových básní pochopil Smetanův pohled na svět, jeho víru v nápravu lidské společnosti, která byla hlavním poselstvím jeho kritických, satirických a ostře kousavých básní.

Vodák si též dobře přečetl úvodní slovo k vydání výboru ze Smetanovy poezie, které vysvětlovalo, proč některé básně nebyly do vydání zařazeny, některé byly upraveny atd. Reagoval na tyto informace trefným textem:

Básně ... nevydány všechny a je to škoda: mezi rukopisnými básněmi není snad jedné, která by nepoutala a nebavila něčím svým. Ve vytištěném textu

bylo prý třeba několik slov vynechat a pozměnit ze zřetele k poměrům tiskovým; bylo opravdu třeba? ([Vod], s. 133)

Na úplný závěr své recenze si Vodák ještě povzdechl nad Smetanovým životopisem a hodnocením jeho díla, s nímž nebyl příliš spokojen. Volal po podrobnější, důkladnější a hlubší analýze. Jeho výzva však neměla odezvu.

Poznamenejme, že si Vodák opravdu nemohl ke srovnání zvolit dva odlišnější básníky, jejichž sbírky jsou jedna vůči druhé protipólem.

14. Recenze Arne Nováka

Arne Novák (1880–1939), význačný český literární kritik a historik, bohemista a germanista, nadšeně přivítal roku 1905 vydání výboru Smetanovy poezie. V delší recenzi nazvané *Josef František Smetana: Básně* [Nák] nejprve připomněl Smetanův život, jeho odborné dílo, pedagogické aktivity, vzdělávací mimoškolní a osvětovou činnost, boj proti germanizaci a za rovnoprávné užívání češtiny, práci ve *Slovanské lípě* atd. Pak poukázal na okolnosti, které Smetanu přivedly k tvorbě satirických kritik:

... V letech reakce mění se Smetana, dotud svěží, energický, doufající a důvěřující muž činu a podnětu, v hořkého sarkastického pozorovatele veřejných zvráceností, v jízlivého ironika, bodajícího všechny původce postupujícího zpátečnictví jehlami posměchu a opovržení, v samotářského učence žijícího jen škole a vědě. ([Nák], s. 304)

Poznamenejme, že tato Smetanova proměna nebyla vůbec dobrovolná, že si ji vynutily okolnosti, které nemohl ovlivnit, jak jsme ukázali v předchozím textu.

Arne Novák ukázal, jak se během doby proměňovala i Smetanova básnická tvorba, která začínala ódami a idealistickým opěvováním osobností (Smetanovy prvotiny) a pokračovala následným hledáním vlastního způsobu tvorby. Smetana se postupem času dopracoval ke stručné baladě, která měla prudce dynamický spád (např. básně *Svatý Vojtěch* a *Loučení*), a k „vyprávění“ příběhů z dalekých krajů, kde se mísí vykreslování krajiny s tvrdou kritikou politických poměrů (např. báseň *Mongolské obrázky*). Postupem času u Smetany nabrala na síle politická satira, až získala naprostou převahu (např. básně kritizující události spojené s turecko-ruskou válkou a následnými mírovými jednáními západoevropských států). Je pozoruhodné, že se Smetana prakticky nikdy nepropracoval ke klidné, čisté lyrice či vážné poezii, byť jejich náznaky se objevují v básních spojených s jeho ztrátou zraku.

Vrcholnou fází Smetanovy poezie charakterizoval Arne Novák následujícími větami:

... Od vítězství reakce stále viděl ironicky zkřivený a satiricky zatemnělý obraz světa, a pro jeho případné zpodobení nacházel vždy nové, břitké a působivé formy. Vynikal ostrostí satirického žihadla nad své předchůdce a vrstevníky

v Čechách. Rubešovu deklamovánku, sloužící dotud důvěrné zábavě a dobromyslným výtkám, postavil do služeb satiricky-politického radikalismu a posměšného ironisování ... Zvířecí bajka, již stručná prósa Vincence Zahradníka dala povýšenou moudrost filosofického pozorování marností lidských a zpěněný, mnohoslavný verš Jaroslava Langra málo bezpečnou kousavost společenské maloměstské kritiky, stala se v rukách Smetanových nemilosrdnou, jedovatou a chvílemi hrubou zbraní proti theologické, politické, národnostní a filosofické reakci ... Básnická posláná a dedikační i pohrobní verše, v něž poesie našeho obrození oblékala vždy vznešené, korrektní a vzorné city, Smetana rád vyhocoval v jízlivé a potměšilé pointy nebo neočekávané kontrasty ...

Zejména však se satirik Smetana přimkl k formám, jež vypracovali dva básníci po mnohé stráce se Smetanou příbuzní, Čelakovský a Havlíček.

([Nák], s. 304–305)

Arne Novák též zdůraznil, že Smetanův antiklerikální tón je i na počátku 20. století stále živý a následovaný, neboť italská básníci v rakouských vězeních kritizují církev, vládu i společnost. Podobná témata rezonují též u francouzských spisovatelů, kteří opět opěvují ideály volnosti, rovnosti a bratrství.

Připomeňme ještě další slova Arne Nováka, která dobře vystihují osobnost Josefa Františka Smetany.

... Není to jen osobitý a svérázný literát; nikoliv, mnohem více: ostře vyhraněná individualita, jež projevuje se stejně zajímavě v politice i v poesii, ve vědecké spekulaci i v aktuálním činu, v břitké kritice současných poměrů i v stavbě názoru světového – a to vše za průvodní harmonie dokonalého charakteru.

... Tak kráčí tepelský praemonstrát a plzeňský professor, popularisující historik i vědecký astronom a fysik Josef František Smetana v bílém taláru řádu Norbertova neohroženě a pevně svou dobou, nedada se otrásti ani nedůvěrou duchovního svého představenstva, ani persekucí politické gendarmerie. ... celý zjev jeho připomíná onen zmužilý typ politického a náboženského liberalismu polovice století ... ([Nák], s. 302–303, 307)

15. Negativní recenze v časopisu Hlídka

V časopise *Hlídka*, který byl silně prokatolicky orientován, neboť jej vydávala brněnská *Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských*, vyšla roku 1905 v rubrice *Věda a umění* nepodepsaná recenze [232], která ostře kritizovala vydání Smetanových básní, jejich obsah i dřívější pochvalné recenze. Z dikce recenzenta je patrné, že byl Smetanovou poezií pobouřen a uražen. Aby bylo zřejmé, jak reagoval a jaké argumenty užil, ocitujeme z jeho recenze delší pasáž:

... vydal nedávno Básně tepelského premonstráta Josefa Františka Smetany, mezi nimiž jest několik básní satirických ve směru a slohu Havlíčkova „Křtu svatého Vladimíra“. Formálně jsou to právě takové odrhovačky jako ty Havlíčkovy a na sta jiných satirických tehdejších a pozdějších „básní“. Ideově druží se rovněž k četným protikatolickým výlevům revolučním, jež po známém způ-

sobu neodpovědné zpupnosti by všechno, hlava nehlava, nejráději „rozsekaly“, ovšem – dle p. Arne Nováka ... s „genialní prudkostí“. Božítku, jak laciná to genialnost, může se třeba každý p. professor u svých kvintánů neb sextánů přesvědčiti, když jim není po chuti. A myslím, že by jim za ty rašplovské satiry nedal „výborně“, ačkoli jsa kritikem jako na př. p. Arne Novák pozastavuje se nad tím, že „reakční“ představení za tajové sottisy nedávali svým podřízeným vyznamenání! Nikdo neupírá, že četné nedostatky v životě církevním dráždily právem k satíře, avšak soudný pozorovatel, zvláště nynější, který by měl být trochu povznesen nad tehdejší pouliční vřavu, má rozlišovati a neházeti všeho do jednoho pytle. Tak na př. nejoblíbenějším terčem útoků bylo papežství, o kterém lepší dějepisci a filosofové, než jsou naši pamfletáři, pronesli soud od těchto značně odchylný, a tehdejší zástupce jeho Pius IX, muž to ve mnohé příčině úctyhodný i svými osobními vlastnosti, který náhodou měl tu velikou vadu, že ve své šlechetnosti smýšlel o revoluční luze příliš příznivě a když ji pak nepovolil všelikého zbujnictví a zákeřnictví, uvalil na sebe hněv bouřlivých žvlů, jejichž protivnictví jemu věru není k – necti! Byla to kopie známého obrazu: lev skonávající – jak se za to mělo – dostával kopance od všelikých těch oslů ..., který neměl potřebného vojska, aby luzu byl skortil a takto stal se – velkým státníkem, jako ti druzí. Toť vše! Havlíček přes veškeru sprostotu některých satir zůstává aspoň jakýmsi hrdinou v boji za své „přesvědčení“, Smetana však v zátiší klášterním takto veršující, unesený s jinými slepou vášnivostí doby, podává obraz – ubohý. ([232], s. 652–653)

Autor recenze se nechal unést svou vášnivou nenávisť ke kritikům církve, k revolucionářům nejen roku 1848, k bojovníkům za osvětu, svobodu, náboženskou toleranci atd., pro něž neměl pochopení a nazýval je revoluční lůzou.

Pro lepší pochopení jak Smetanovy kritiky papežství, tak slov výše uvedené recenze připomeňme několik informací.

Papež Pius IX. (1792–1878), vlastním jménem Giovanni Maria Mastai-Ferretti, stál v letech 1846 až 1878 v čele katolické církve. Jeho pontifikát byl nejdélším doloženým pontifikátem v historii papežství. Některé jeho kroky nebyly pro budoucnost církve šťastné. Roku 1846 vydal encykliku *Qui pluribus*, která odsoudila myšlenky komunismu, roku 1854 vyhlásil dogma o neposkvřeném početí Panny Marie a o deset let později vydal encykliku *Quanta cura* a její přílohu *Syllabus omylů*; tj. ostře vystoupil proti moderní vědě, vzdělávání a osvětě, proti liberalismu, odluce církve od státu, proti náboženské toleranci atd. V roce 1869 svolal první novodobý vatikánský koncil, který vyhlásil dogmata o poznatelnosti přirozenosti Boží rozumem a o papežské neomylnosti. Během koncilu však italská armáda obsadila Řím, což vedlo k jeho předčasnému rozpuštění. Papež odmítl uznat likvidaci *Papežského státu* a nepřijal řešení navržené italskou vládou (garance zachování nezávislého *Papežského státu* v části Říma, finanční kompenzace, politické dohody). Pius IX. se následně prohlásil za vatikánského vězně a Vatikán do smrti neopustil.

V době svého zvolení však zastával Pius IX. liberální názory, byl upřímně zbožný a měl smysl pro humor. Vyhlásil amnestii pro politické vězně, zrušil

nenáviděnou cenzuru a nechal provést změny ve státních strukturách. Dokonce podpořil umírněné představitele italského národního hnutí, čímž si vysloužil na krátký čas sympatie italských obyvatel. Tvrdí se, že chtěl dát *Papežskému státu* ústavu. Italy si znepřátelil poté, co odmítl podpořit italskou armádu v boji proti Rakušanům. Revoluční rok 1848 však naprosto změnil jeho politickou a názorovou orientaci. Musel uprchnout do Gaety, aby zachránil holý život, byl svědkem zavraždění Pellegrina Luigiho Odoarda Rossiho (1787–1848), ministra spravedlnosti *Papežského státu*. Do Říma se mohl vrátit jen s pomocí francouzské armády, která italské republikány potlačila. Po porážce revoluce se Pius IX. stal rozhodným odpůrcem modernizace. Demokracii a republikánské zřízení považoval za nevhodné a zkažené, odklonil se od svých dřívějších liberálních názorů a začal vést tvrdou konzervativní politiku, jejímž cílem bylo obnovit slávu a moc *Papežského státu*.

Je nutno přiznat, že Pius IX. reorganizoval církevní struktury, založil mnoho nových diecézí a apoštolských vikariátů. Úspěšně centralizoval církevní moc a snažil se o obrodný proces uvnitř církevních struktur. Byl velkým milovníkem a mecenášem umění, díky jeho aktivitám bylo renovováno mnoho církevních památek a restaurována řada starých cenných maleb. Podobně jako jeho předchůdci se snažil o navrácení morálky do umění, tj. o odstranění nahoty z církevních sbírek a křesťanského umění. Za jeho pontifikátu byly dokončeny dávno započaté úpravy antických soch ve vatikánských sbírkách. Tento trend však v jeho době nebyl nijak neobvyklý.

16. Hodnocení Čuřína-Polana

Výstižné hodnocení Smetanovy básnické tvorby podal roku 1925 Bohumil Čuřín-Polan (1887–1971), plzeňský knihovník, básník, esejista, divadelní a literární kritik, ředitel *Městské veřejné knihovny v Plzni* (dnes Knihovna města Plzně). Ve studii *Krásné písemnictví v Plzni* [ČP], v níž analyzoval vývoj české literatury na Plzeňsku, výstižně poukázal na kontrast Sedláčkovy a Smetanovy poezie. O Smetanově tvorbě napsal:

... Na první pohled upoutává rys věcné racionalistické kritičnosti, která určuje Smetanu k očištné myšlenkové práci pomocí satirického verše. Co u Sedláčka stále tkvělo v ztrnulé povšechnosti názorového schématu, vlní se v satirách Smetanových konkrétně doléhavým životem, voní silou osobního zažitku, vydává ostré záření pevné rozumové logiky. Tento premonstrátský kněz pojal myšlenku hluboce individualisticky a napadl s havlíčkovským vtípem všechny vládnoucí temné mocnosti světa: Papežství, ozdobené zlatou tiarou namísto trnové koruny Kristovy, násilnické tmářství církevní autority, pokrytectví loupeživých státníků, zpupnost vojenské kasty, hloupost ponížených pedagogů a zbabelou pýchu úřednického panstva. Smetana znal podstatu historického antagonismu mezi českým národem a císařskou vládou ve Vídni a jeho britký vtíp ničivě leptal smířlivou idylu, v níž bylo ctižádostivému Sedláčkovi tak dobře. Smetanova ironická kritika evropské válečné politiky za krymského tažení jde věci na kloub a její nemilosrdné postřehy a rozbory odhalují prozaickou podstatu typic-

kého válečného podniku v novějších dějinách Evropy. Smetana viděl do světa a nedával se klamat obecnými a náladovými ilusemi. Šel životem se vztyčenou hlavou svobodomyslného světoobčana a nechránil si čela a prsou štítem optimistické víry v prozřetelnost stvoření. Pronikavé poznání přírodních věd jej učinilo skeptikem, aniž přece ochromilo jeho činorodou vůli. V jeho hladce a vtipně zveršované epice najdeme názvuky zdravé reálné noty zplna rozvité v poesii Nerudově, a nejlepší protiklerikální společenské a politické satiry z „Pomněnek“ by zcela nevybledly ani v sousedství s pádnou a přesnou tendenční poesii J. S. Macharovou. Šlo by ovšem o nejpoctivější přibuzenství duchovního rodu.

([ČP], s. 149–150)

17. Hodnocení Milady Suché

Zájem o Smetanovu poezii probudila po letech Milada Suchá, knihovnice a literární historička, znalkyně Smetanova života i jeho básnického díla. Prostudovala Smetanovy vydané básně a jeho rukopisnou pozůstalost. Smetanovu poezii připomněla roku 1968 v článku *Satirik Josef František Smetana* [S12] a pokusila se ji srovnat s poezií Karla Havlíčka Borovského, poukázala na shody a rozdíly.⁶⁰ Smetanovu poezii a její vztah k poezii Havlíčkově popsala takto:

Není pochyb o tom, že bychom našli dostatek ideových shod s Havlíčkem. U Smetany se básnický projevují v době reakčního politického zvratu, kdy také on došel k podstatné revizi svého dosavadního stanoviska. Vlastní cestou se dostává Smetana názorově do blízkosti Havlíčkovy. Básnický začal tvořit svou politickou satiru v době, kdy Havlíček přistupoval již ke svým posledním velkým vrcholným skladbám. Smetana byl tehdy naopak bez vlastních básnických zkušeností, neboť několik dosavadních příležitostných skladeb nemohlo znamenat ani minimální tvůrčí přípravu. Nikde také nenacházíme u něho ani stopy po snaze tříbit vlastní básnický výraz, nemůžeme u něho mluvit ani o nepřetržitě linií básnické tvorby. Tímto faktem pozdního vstupu do literatury bylo určeno vymezení a ohraničení možností jeho básnické invence a dalšího vývoje. Především v něm zůstaly pevně zakotveny základní útvary básnické školy jungmannovské, které do sebe vsál v nadšených letech mladistvého vlasteneckého uvědomování. Politická satira vyšlehnuvší v krátké době politického uvolnění v roce 1848 jistě na něho zapůsobila zvláště v projevech Havlíčkových. Za takových okolností vytvořil Smetana své básnické dílo jako zvláštní, přechodný útvar, který na jedné straně vystupuje jako nejzazší článek ve vývoji předhavlíčkovské satiry, na druhé straně v době vrcholné tvorby Havlíčkovy působí svým konzervováním předběžných útvarů dojmem částečného opoždění. Musíme ovšem uvážit zvláštní situaci této literatury, která vznikla jako dílo skryté, působící s omezenou dostupností.

([S12], s. 115–116)

Zdůrazněme, že Smetana psal své básně nezávisle na Havlíčkovi, byť jistě nejen z novin znal některé jeho články, básně a projevy. Smetanovu tvorbu charakterizovala Milada Suchá těmito slovy:

⁶⁰ Suchá uveřejnila v [S12] Smetanovy básně *La bande noire* a *Na Plzeňský Nový svátek* (viz [Y-117]).

Smetanův výraz nepostrádá epigramatické úspornosti, je břitký, vědecký a strohý, útočnost je ještě zesílena pravidelnou, úsečnou, říkankovitou rytmizací veršů spojovaných jednoslabičným rýmem nebo asonancí. Smetanova satira je založena na ironii a sarkasmu. Je to ironie počítající s rozumovou spoluprací čtenáře, silně emocionálně zabarvená, velmi často ústí do ledové, jízlivé výsměšnosti. Tím si zjednává významový posun od směšnosti k hněvu a nenávisti, čímž je silně umocněn její celkový účinek. K takovému účelu využívá Smetana s oblibou kontrastního zobrazení, jež často přechází v karikaturu, nebo paroduje pomocí hyperboly. ...

K nejlepším Smetanovým satirám jak po výrazové, tak po ideové stránce patří nesporně jeho satiry proti církvi, kde jeho básnický útok míří přesně, výstižně a s přesvědčivou básnickou silou. V nich spolu s Havlíčkem došel v naší politické satirě tehdy nejdále. Vývojově bychom zařadili Smetanovu satiru mezi Čelakovského a Havlíčka, jestliže Havlíčka chápeme jako vyvrcholení vývoje politické satiry a Čelakovského jako poslední stupeň před Havlíčkem.

([S12], s. 117)

18. Novější reakce

Politická situace v sedmdesátých letech 20. století zájmu o Smetanovo básnické dílo příliš nepřála. Kritika církve či „západních mocností“ jistě nevadila. Mnohé Smetanovy postřehy a jeho satirické šlehy však bylo možno vztahovat na současné poměry. Jeho kritika vlády, úplatných úředníků, byrokracie a nesvobody nemohla být vládnoucí vrstvě po chuti. Mnozí tehdejší publicisté byli „opatrní“, ožehavým tématům se raději vyhnuli. Osmdesátá léta přinesla jistou pozitivní změnu.

Miloslav Bělohlávek v článku *Josef František Smetana* [Bě12] popsal roku 1981 Smetanovu básnickou tvorbu pomocí Havlíčkových epigramových prostředků takto:

... v tomto odloučení psal své básně v liberalistickém ovzduší, kdy „ostržil, brousil, tesal své hroty, špičky a šípy“ proti reakci politické a církevní, proti byrokratismu a národní vlačnosti. ([Bě12], s. 27)

V devadesátých letech se Smetanovou poezií z hlediska jazykového a literárního zabýval například Viktor Viktora (1942–2022), profesor českého jazyka a literatury na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni, který patřil mezi znalce české literatury nejen doby národního obrození. Zabýval se též vlastivědně-historickým zkoumáním Plzeňska.

